

Səbinə Zeynalova
Azərbaycan Dillər Universiteti

EMİLİ DİKINSON, İNSAN VƏ TƏBİƏT VƏHDƏTİ

Açar sözlər: *din, təbiət, antropomorfizm, şair, çiçək*

Keywords: *religion, nature, anthropomorphism, poet, flower*

Ключевые слова: *религия, природа, антропоморфизм, поэт, цветок*

İnsan nə qədər mürəkkəb varlıq olsa da, Allahın yaratdığı ən ali varlıqdır. İnsan ağıl, zəkaya sahibdir. Cəsarətlilik, sevinc, bacarıq, yaradıcılıq və bunlara zidd olan hissələrdən asılı olan sonsuz keyfiyyətlər insana məxsusdur. İnsan özünə məxsus hal və həyəcanı, müxtəlif keyfiyyətləri istər xəyali varlıqlara (mələk, şeytan, iblis və s.), canlı-cansız (heyvanlar, Ay, ulduz, Günəş, stol-stul və s.) əşyalara köçürür. Bu antropomorfizm hesab olunur ki, buna ədəbi əsərlərdə rast gəlmək mümkündür. Hərçənd, təkallahlılığın təqdim olunduğu dillərdə bu hallar tamamilə təkzib edilir və dinə zidd fikirlər olduğu qeyd edilir. Bu keyfiyyətin çoxallahlı dinlərə məxsusluğu qeyd olunsa da düşünürük ki, ədəbi camiiyə buna dinlə deyil, insan beyninin fantastik, abstrakt təfəkküründən qaynaqlanaraq fəlsəfi psixoloji əsərlər yaratmışdılar. Və yaxud əsrlərlə insanlar öz dini təfəkkürlərini formalaşdırmış bütlərə inanmışlar. Qədim Yunanıstanda baş allah hesab olunan Zevs göyün və bütün dünyanın tanrısı idi. Şimşək və ildırımın yaradıcısı olub. Dəniz Allahı Paseydon, yaxud eşq və gözəllik ilahəsi Afrodita və onlarla bunlar kimi müxtəlif adda, müxtəlif obraz və sifətdə olan tanrılar... Bütün bunlar insanların öz əqli təfəkkürlərindən formalaşan, mücərrəd xarakterlərdir. İslamın müqəddəs kitabı sayılan Quran–i-Kərimdə olduğu kimi ondan öncə nazil olunmuş Tövrat və İncildə də öncəki dinlər, xüsusilə bütlərə sitaiş, çoxallahlılıq təkzib edilmişdir. Təkallahlılıq olan dinlərdə bu kimi sifətlər müxtəlif şəkillərdə və adlarda qeyd olunmuşdur. Lakin dindən fərqli olaraq yaradıcı yanaşmada bu bənzətmələr, daha geniş vüsət alıb, hətta cansız olan kiçik canlı və əşyalar bədii təsvir formasını almışdır.

Emili Dikinsonun şeirləri də bu baxımdan çox zəngindir. Emili Dikinsonun təbiəti bu qədər sevməsi, ona bu qədər bağlı olması, onun heyvanlara olan diqqəti, çiçəkləri, quşları belə incəliklə və dəqiqliklə təsvir edə bilməsinin səbəbi onun doğulub böyüdüüyü Homestead adlı mülləri idi. Geniş yaşıllığı olan bu mülləkdə Emili ömrünün sonuna kimi yetişdirdiyi çiçəklər, bitkilərlə birlikdə yaşayırdı. Hətta bir qohumuna yazdığı məktubunda “Mən bağda, yaşıllıqlar arasında böyümüşəm” deyər yazmışdı. Bu baxımdan Dikinsonun yaradıcılığında antropomorfizmdən bu qədər istifadə etməsini anlamaq olar. Ömrü boyu yazdığı 1800-ə dək şeirində ümumilikdə 700 dəfə heyvanlardan, 600 dəfə bitkilərdən, 317 dəfə isə quşlardan söz açmışdır. 350 dəfədən çox istinad etdiyi çiçəklərdən ən çox qızılqıldən bəhs

edən şair daha sonra nərgiz gülü, qızçıçəyi və s. güllərdən bəhs etmişdir. Bütün bunları nəzərə alsaq ümumilikdə Dikinsonu təbiət şairi adlandırmaq olar. O, təbiəti hiss etdiyi kimi təsvir edirdi.

Nature is what we see
The Hill – the Afternoon
Squirrel—Eclipse—the Bumble bee —
.... Nay – Nature is Heaven –
Nature is what we hear –
... Nay—Nature is Heaven —
Nature is what we hear —
The Bobolink—the Sea —
Thunder—the Cricket —
... Nay—Nature is Harmony [8]

Azərbaycan dilinə tərcüməsi:

Təbiət bizim gördüyümüzdür,
Gündüz vaxtı – bir təpə
Sincab- Tutulma- Çöl arısı-
....Xeyr- Təbiət Səmadır-
Təbiət bizim eşitdiyimizdir-
Göygurultusu - Çəyirtkə
.. Xeyr- Təbiət Harmoniyadır

(Tərcümə müəllifindir)

Bu şeirdə şair oxuculara təbiətin möhtəşəm gözəlliklərini, onun aliliyini təsvir edir. O demək istəyir ki, təbiət bizim ətrafımızdadır, biz tamamilə təbiətlə əhatə olunmuşuq, lakin, biz onu özümüzzlə heç yerə apara bilmərik. O sadə olduğu qədər də möhtəşəmdir, biz təbiətdən zövq ala bilərik, onu hiss edə bilərik, lakin, onu heç bir tabluya köçürə bilmərik. Bizim gördüyümüz sadəcə bir mənzərə, eşitdiyimiz bir səsdir. Lakin, əslində eşitdiyimiz sadəcə arının, quşların, dələnin səsi deyil, bütün bunlar təbiətin harmoniyasıdır.

Yaradıcı insanın əsas məharəti odur ki, təbiəti və orda baş verənləri təkrarlamasın, onu öz yaradıcı dili ilə ifadə edə bilsin. E.Dikinson tanrının ədəbi mühitə bəxş etdiyi bu cür şəxsiyyətlərdəndir. Tanrı təbiəti bəşəriyyətə ərməğan olaraq, ondan zövq almaq, istifadə etmək, yaşamaq və yaşatmaq üçün bəxş edib, hansı ki, bu yaranışı bir-bir sadalamağa və təqdim etməyə gərək yoxdur, sadəcə bu gözəlliyi şair ruhu ilə görmək, onun qələmindən baxmaq kifayət edir. Təbiət elə bir gücə sahibdir ki, sanki insana doğma övladı kimi qayğı göstərir, dərdi-kədəri unutmğa kömək edir. Elə Dikinsonu da təbiətə bağlayan bu doğmalılıq olmuşdur. Onun yaşadıkları, həyatının əziyyət dolu illərlə keçirməsi daim dəyişən və yenilənən təbiəti ilham qaynağı seçmişdir. Bu bağlılıq onun insanlardan çox təbiətə bağlamasına, insanlardan çox təbiəti sevməsinə, ünsiyyət yaratmasına səbəb olmuşdur. Dikinsonu

nun təbiətdən örnək alması, həyatı ona daxil bütün canlılarla dərk etmək istəyi, təkrarsız bənzətmələri maddi dünyadan qoparıb ruhi aləmlə birləşdirmişdir. Əgər təbiətə daxil olan hər hansı bir canlı və cansız nə isə olmazsa insan ruhu çat verib gedər. Təbiətə diqqət yetirdikdə cansız saydığımız və yaxud kiçik parça olaraq gördüyümüz hər şey insana cismən və ruhən xidmət etmək üçün bəxşidir.

Təbiətə şairlərin misilsiz misralarından qaynaqlanaraq öz mövqeyimizdən yanaşmaq istədik. Belə ki, şairlərin xüsusilə, E. Dikinsonun təbiətə bağlılığı onu bu müqəddəs varlığın qüdrətinin ifadəsidir. Belə ki, təbiət zamanla məhv olduqca əslində insanlığın məhvə doğru getdiyini, sağlamlığın azaldığını, ruhun kasıbladığını seyr etmək mümkünləşib. Təbiət hər rəngində, hər hadisəsində insan duyğularını əks etdirir.

Şairə vurğulayır ki, “Təbiət bizim gördüyümüzdür”. Bəli, biz-insan təbiətin bir hissəsi, ona tabe olan elə bir varlıq ki, insanın həyatında baş verənlər elə təbiətin özüdür. Yaşadıqlarımız, yaratdıqlarımız, hərəkətlərimiz, davranışlarımız, gördüklərimiz, etdiklərimiz bilavasitə təbiətə bağlıdır. Bu məqamlar ona təsir edən böyük-kiçik amillərdir. Sonsuz, bitməyən təsirlərdir. Önəmsəmədiyimiz, əhəmiyyətsiz düşündüyümüz hadisələr də təbiətə təsir edən vəziyyətlərdir. Diqqət yetirsək, bizim həyatımız da təbiətlə eyniləşdirilə bilər. Gün ərzində hava necə dəyişərsə insanın əhvalı da eyni davam edə bilməz. İnsanın gündəlik həyatında nə qədər məlumat alar, hadisə eşidərsə, təbiətdə də buna bənzər dəyişikliklər gedir, minlərlə hadisə olur. Təbiətin heç bir anı təkrar yaşanmır. Hər gün nə isə baş verir. O daim hərəkətdədir. Hərəkətsiz təbiət mövcud deyildir. Əgər təbiət bir an dayansa, bütün canlı aləm sönmüş olar. Həyatın özü elə bizim gördüyümüz təbiətdir. Şairə gündüzü təpəyə bənzədir. Yəqin ki, bu bənzətmədə onun hələ qalxdıqca qalxdığımızı, davam etdiyimizi demək istəyir. Amma ömrü dağ qədər yüksəltmir, təpə deməklə sanki ömrün çox da uzun olmadığını demək istəyir. Və misrada səslənən “təpə” sözünü bir anlamda da izah etmək olar ki, “gündüz vaxtı bir təpə”, yəni gündüz özümüzü tanımaq, təsdiqləmək üçün bir iz qoymaq, öz adımızı yazmaq, özümüzdən nişanə qoymaq anlamı kimi də qələmə aldığını ehtimalını vurğulaya bilərdik. Şairə onu həmçinin Sincaba bənzədir. Sincabın özünəməxsusluğudur ki, tez-tez duruş vəziyyətini dəyişə bilər. İstərsə ayaqları üstə tullana, istərsə başı aşağı hərəkət edə, istərsə də havada uça bilər. Təbiət də belədir. Ondan hansı hərəkət gəldiyini gözləmək mümkün deyil. Bəzən tutqun, qəmli ola bilər. Bəzən də çöl arısı kimi azad, sərbəst ola bilər.

Sonra isə bütün bu təlatümlüyü inkar edərək onu səmaya bənzədir. Səma hamardır, həm də sakit. Daha sonra bu səssizliyi pozaraq, “təpə” ilə “səma” arasında elektrik boşalmasından yaranan göy gurultusu. Və bundan sonra bənzətdiyi çəyirtkə. Daha dəqiq desək ziyanverici cücü. Onun mövcudluğu sadəcə təhlükədir. Bütün bunların fonunda Emili Dikinson bu bənzətmələri cəmləşdirərək təbiətin harmoniya olduğunu söyləyir. Bütün bu hadisələrin- eniş-yoxuşların, sükutun və səs-küyün, hər bir vəziyyətin bir anda qarşılıqlı vəhdətidir, təbiət.

Nature is what we know —
Yet have no art to say —

So impotent Our Wisdom is
To her Simplicity [11]

Azərbaycan dilinə tərcüməsi:

Təbiət bizim bildiyimizdir-
Hələ ki, onu təsvir etmək üçün sənət yoxdur-
Onu sadəliyi qarşısında
Bizim Beynimiz çox kasaddır

Ümumiyyətlə, bu şeirdən biz şairin təbiəti nə qədər çox sevdiyini, ona necə dərinədən bağlı olduğunu hiss edirik. Bu sadəliyi xüsusi vurğu ilə göstərməklə şair bizim də təbiətə onun gözləriylə baxmağımızı istəyir. O düşünür ki, insanlar əslində kainatdan, təbiətdə baş verənlərdən xəbərsizdilər. Əgər bir gün geri dönüb əslində nə qədər kiçik və zəif olduğumuzu başa düşsək o zaman dünyanın, təbiətin əsl mənasını başa düşəcəyik.

Bu şeirin bir qədər İncillə əlaqəsinin də olduğuna varaq. İnsanlar düşünürdülər ki, onlar öz üzərində gücə sahibdirlər və onlardan daha güclüsü yoxdur, Dikinsonun şeiri də Matthew –dəki 6:28-29, bu ayəni əks etdirir: “Sən niyə geyim üçün narahat olursan? Bax, çöldəki çiçəklər necə böyüyür? Onlar bunun üçün heç əmək də sərf etmirlər. Amma heç Solomon şahı belə öz krallığı dövründə onlar qədər gözəl geyinə bilməmişdir ” [7]. Və sonda, bu şeirdə şairin demək istədiyi odur ki, insanlar elə bilirlər ki, onlar çox ağıllıdırlar, lakin təbiət bütün gözəlliyi ilə dahidir.

Təbiəti özünəməxsus həssaslıqla yaşayan Emili Dikinson “Nobody knows this little Rose” şeirində bu mövzunu xüsusi bacarıqla ifadə edir:

Nobody knows this little Rose—
It might a pilgrim be
Did I not take it from the ways
And lift it up to thee.
Only a Bee will miss it—
Only a Butterfly,
Hastening from far journey—
On its breast to lie—
Only a Bird will wonder—
Only a Breeze will sigh—
Ah Little Rose—how easy
For such as thee to die! [8]

Şeirin Azərbaycan dilinə olan tərcüməsini:

Heç kim tanımır bu kiçik Gülü –
Bir səyyah ola bilər
Onu yollardan götürüb
Uzatmasaydım sənə
Sadəcə bir arı onun üçün darıxacaq
Sadəcə bir kəpənək
Uzun yoldan gəlib tez,
Sənəndə uzanıb dincələcək
Yalnız bir quş onu axtaracaq
Sadəcə bir meh axtaracaq onu –
Ah kiçik Gül – necə də asanmış
Sənin kimisi üçün ölmək

(Tərcümə müəllifindir)

Təbiətə bütün varlığı ilə bağlı olan Emilinin gözündən ən kiçik dəyişiklik belə qaçmır. Yol kənarında bitən bir gülü ordan keçərkən kimsə dərib apardığında heç kimin ağlına gəlməz ki, bu kiçik çiçək üçün “darıxan” arılar, kəpənlər, quşlar və ya sadəcə həzin bir meh olacaq. Arı bu çiçəkdən şirə çəkmək üçün darıxacaq, kəpənək uzun səyahətindən sonra onun zərif ləçəkləri üzərində dincəlmək üçün tələsəcək, bir quş onun yoxluğundan nigaran qalacaq, külək isə onun üçün ah çəkəcək. Şeir in orijinal versiyasına fikir versək görərik ki, xüsusi isim kimi işlədilən Rose (Qızılgül), Bee (Arı), Butterfly(Kəpənək), Bird (Quş), Breeze (Meh) kimi sözlər sətirlərin arasında belə böyük hərflərə yazılıb [11]. Doğrudur, bu cür yanaşma Emili Dikinsonun yazı tipinə aiddir, amma məhz bu şeirdə çatdırmaq istədiyi fikrə gəlinə son misralara da diqqət etsək,

Ah kiçik Gül – necə də asanmış
Sənin kimisi üçün ölmək.

insan ömrünü çiçəklə müqayisə edir deyə bilərik. Nəzərə almaq lazımdır ki, doğmalarını itirdikdən sonra onlar üçün darıxdığını, onlara ehtiyac duyduğunu antropomorfizmlə ifadə edir. Sadə dillə desək, yəni “Ey gül sənin ömrün bitdi, getdin, amma səni sevən, sənin üçün darıxanlar burda əzab çəkir”. Və yaxud digər tərəfdən yanaşsaq, çoxlarının önəm vermədiyi bir kimsə digərləri üçün çox dəyərli ola bilər.

Emili Dikinson yaradıcılığı geniş və müəmmalı olsa da, onun özündən sonra qalan yüzrlə məktubu şairənin həyatı, hissləri, daxili dünyası haqqında müəyyən fikirlər və təsəvvür yaradır. Ümumiyyətlə, Dikinson daxili hisslər şairidir. Onun yaradıcılığına nəzər saldıqda görərik ki, yazdığı şeirlər, hətta məktubları belə şairənin daxili aləminin əksidir.

Ədəbiyyat

1. AMEA Folklor İnstitutu. Elmi axtarışlar (folklorşünaslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri) 15-ci cild. Bakı, Səda, 2005 Səh-338-344
2. Əlisa Nicat, “Fəlsəfə irsindən yarpaqlar”

3. Özpalabıyıklar Selahattin Emily Dickinson “Seçme şiirler” (ingilizce-türkçe) Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2006
4. Umutsuz bir aşkın şairi Emili Dickinsondan Seçilmiş şiirler. Kitab.Türkiye ”İnsancıl Yayınları” 1998, 126 səh
5. Т.Д. Венедиктова Тематический лексикон поэзии Эмили Дикинсон Вести. Моск. Университета Сер 8. Философия, 1980, №5, с 63
6. Aron Schackelford “Dickinson’s Animals and Anthropomorphism” The Emily Dickinson Journal, Vol, XIX , No 2, pg 61
7. Abu Baker, Ahmad M.S. “Delving into the Mysteries of Dickinson’s ‘Nature’ is What We See”. Canadian Social Science .6.6 (2010)
8. Dickinson, Emily. The Complete Poems of Emily Dickinson. ed. Thomas H.
9. Emily Dickinson’s Selected Letters. ed. Thomas H. Johnson. Cambridge: Harvard University Press, Belknap Press, 1986.
10. Franklin, R.W., ed. The Poems of Emily Dickinson. By Emily Dickinson. Vol. 3. Cambridge MA: Harvard UP, 1998. Print. 3 vols.
11. Hallen, Cynthia L. and Laura M. Harvey. "Translation and the Emily Dickinson Lexicon." Emily Dickinson Journal 2:2 (1993): 130-146.
12. Dickinson, Emily. The Complete Poems of Emily Dickinson. Ed. Thomas H.

Summary

Emily Dickinson: The Unity of Man and Nature

The great American poet, Emily Elizabeth Dickinson described the nature, character, and feelings of a man in her poems. The writer tried to express the harmony of life by singing a series of living creatures in her paintings of nature. In her nature poems, she pointed to every aspect of nature, showing that everything that exists is an example of a person's self-awareness.

Резюме

Эмили Дикинсон: единство человека и природы

Великая американская поэтесса Эмили Элизабет Дикинсон описала природу, характер и чувства человека в ее стихах о природе. Писатель пытался выразить гармонию жизни, воспевая серию живых существ на своих картинах природы. В своих стихах о природе она указала на каждый аспект природы, показывая, что все, что есть, является примером самосознания человека.

Rəyçi: f.e.d, prof. Ş. Xəlili